

Микола БАЛАГУТРАК

ДВА РАМЕНА НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯРОСЛАВА ТАРАСА

Висвітлюється процес становлення та науковий доробок відомого архітектора, етнолога, Лауреата Національної премії України в галузі архітектури, члена-кореспондента Української Академії архітектури, професора, доктора історичних наук, завідувача відділом етнології сучасності Інституту народознавства НАН України Я. Тараса, який присвятив своє життя служінню українській культурі.

Ключові слова: Я. Тарас, архітектура, етнологія.

© М. БАЛАГУТРАК, 2015

ISSN 1028-5091. № 1 (121), 2015

Ювілейні 70 для вченого-етнолога і архітектора Ярослава Миколайовича Тараса збіглися зі знаковою у його житті подією — двадцятотою річницею започаткування експедицій у Чорнобильську зону (1994—2003), які він неодноразово очолював (1999—2003). Йому вдалося обстежити понад 300 поліських сіл за десять років участі в експедиціях у радіоактивній зоні Чорнобиля: зафіксувати на світлинах, рисунках та обмірах сотні традиційних хат і господарських будівель, десятки сакральних споруд і сільських кладовищ, а також зібрати оригінальний матеріал з етнекології, народної гігієни та деяких допоміжних занять мешканців українського Полісся, записати чимало артефактів етнокультурного спадку цього краю.

Висока працездатність, перманентна відповідальність і наукова проникливість Ярослава Тараса, — це ті далеко не всі характерні риси нашого ювіляра, які, на думку Головного співробітника Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій Ростислава Омеляшка, дали можливість їм пліч-о-пліч пройти десяток літ непростих експедиційних чорнобильських доріг. «То був час одкровення людських характерів та несподіваних відкриттів невідомих сторін традиційної культури і побуту поліщуків, — пригадує Р. Омеляшко. — Хтось не витримав психологічної напруги і за декілька днів покинув експедицію, хтось дійшов лише до колючого дроту, яким відмежовується епіцентр Чорнобильської трагедії — зона відчуження, іншим не вистачало снаги обстежити відносно безпечну частину «мертвої» зони.

За десятиліття Ярослав Тарас пройшов майже усіма стежками нашої української Атлантиди, яку поглинула здичавіла радіоактивна пуца, збирав польові матеріали з традиційної народної культури на всій території потерпілого Центрального Полісся — від Уборті до Дніпра, працював у багатьох переселенських поселеннях на Київщині та Житомирщині, бо розумів важливість цих досліджень для врятування національної культурної спадщини, бо живе в ньому активна громадянська позиція: якщо не я — то хто? З 1999 року він був безпосереднім керівником цілого ряду комплексних історико-етнографічних експедицій» [1].

Основний громадянський лейтмотив ученого Ярослава Тараса — щоденно потверджується його ділами. Він, будучи добрим організатором, вдало поєднує методи індивідуальної і колективної (командної) співпраці, керуючись своєрідною тріадою гасел «як не я, тохто?» — «як не ми, тохто?» — «як не сьогодні, то коли?».

Ярослав Тарас з учасниками історико-етнографічної експедиції до зони Чорнобильської катастрофи

Ярослав Тарас із членами історико-етнографічної експедиції «Покуття 2014». Тисмениця

Дослідження низки явищ сакральної дерев'яної архітектури та традиційної культури українців для вимогливого вченого Я. Тараса не закінчується посереднім проникненням у їх сутність. У контексті такого поглибленого комплексного аналізу йому дуже важливо «докопатись» до витоків, генези самого явища, його етнокультурної та історичної складової, відшукати впливи інших цивілізаційних культур, їх наслідування, власну тотожність тощо. Але фізичного часу впродовж доби як завжди йому не вистачає. Бо ж, за його висловлюванням, «не він шукає роботи, а вона його».

Спостерігаючи за повсякчасною професійною поведінкою Ярослава Тараса чи то на роботі, чи то в польовій експедиції, можна зауважити, що він завжди «має море справ», він весь час спішить, переживає за ті чи інші ситуації. Він занадто відповідаль-

ний і часто себе картає за те, що не встиг зафіксувати той чи інший об'єкт народної дерев'яної архітектури, записати те чи інше унікальне традиційне явище, яке зникло буквально ось-ось.

Звичайно, що такі індивідуальні риси Я. Тараса відразу ж був помітив Р. Омеляшко, який щороку його запрошував до дослідницької роботи в Чорнобильську зону: «Без перебільшення можу сказати, що Ярослав Тарас — єдиний архітектор в Україні, який погодився вести польові дослідження у найбільш забруднених частинах Чорнобильської зони, де дозиметри «виспівують» до 1000 мікрорентген на годину або й більше. Саме завдяки йому Чорнобильський науково-інформаційний фонд етнокультурної спадщини має сьогодні своєрідний літопис народного будівництва Середнього Полісся, сакральної архітектури та історії Церкви на Поліссі» [1].

Наш ювіляр не женеться за легкими хлібами. Свою участь у тому чи іншому дослідницькому проєкті він завжди бачить у тій чи іншій, однак найскладнішій, ділянці. Так склалося і по завершенні досліджень чорнобильської тематики. Ярослав Миколайович погодився систематизувати все напрацьоване його колегами, підготувавши десятки томів польових матеріалів та оформивши низку звітів. Незважаючи на певні труднощі, дослідник успішно завершив 10-літню участь Інституту народознавства НАН України у Чорнобильському проєкті.

Необхідно згадати про ще один важливий аспект його науково-дослідницької роботи у ділянці чорнобильської тематики. Зокрема, у 1996 р. за завданням Міністерства надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи науковці Інституту народознавства НАН України разом з іншими провідними українськими вченими опрацьовували дуже важливу тему: «Розробка системи опису та класифікації об'єктів етнічної спадщини Полісся». Це була перша спроба в історії етнографічної науки, фольклористики, археології та антропології України розробити єдину систему класифікації і кодування об'єктів етнічної спадщини Українського Полісся, яке найбільш потерпіло внаслідок Чорнобильської катастрофи. Її почали розробляти в 1996 році.

Підготовлені матеріали для програмістів і передані їм 1999 року для написання програмного забезпечення виявилися непридатними, оскільки етнічна спадщина за видами народного образотворчого мистецтва, ма-

теріальна та духовна культура виявились різними за своєю структурною побудовою, рівнями об'єктів класифікаційних угруповань тощо. Такий підхід призвів до того, що на одному рівні стояли класи, наприклад, такі як «Сухопутний транспорт» і «Громадський побут», або ж такі підкласи як «Народна картина» і «Іграшки глиняні», останні з яких відносяться до класу «Декоративно-ужиткового мистецтва».

Внаслідок такого підходу і, як виявилося пізніше, що хибного, класифікаційні угруповання стали різними за рівнями класифікації щодо кількості класифікаційних показників, наповнилися матеріалами, які ускладнювали процес реалізації та створення цілісної автоматизованої інформаційної системи. Таким чином, запропонований класифікатор не відповідав меті, яка перед ним ставилася — кодування об'єктів етнічної спадщини Українського Полісся, одержаних внаслідок етнокультурних експедицій у радіоактивно забруднених зонах. Питання створення спільної першооснови, єдиної системи, залишалося відкритим.

Фактично, наявність різноманітних типологічних, функціональних, структурних, часових, просторових та інших ознак вимагало від майбутніх розробників-науковців виявлення загальних класифікаційних ознак, які могли б бути присутні у всіх класах матеріальної і духовної культури. Дійсно, це надзвичайно складне завдання означало те, що будуть непрості шляхи пошуку правильних наукових рішень. Список ознак, що характеризують певні об'єкти, є досить великим. Його навіть на теоретичному рівні важко обмежити. Одержані попередні матеріали по класифікації певних об'єктів показали складність в реалізації єдиної інформаційної системи етнічної спадщини. Експертна рада Міністерства надзвичайних ситуацій 2001 р. визнала, що робота над класифікатором є незадовільною і вимагала розробити нову концепцію, яка би відповідала поставленій меті.

Отож ситуація вимагала змінити відповідального виконавця, якому було б під силу вирішити ті проблеми, що виникали під час створення інформаційної системи, а головне — задати правильний алгоритм цьому процесу. У 2001 р. директор Інституту народознавства НАН України професор Степан Павлюк запропонував доручити цю надскладну наукову місію Ярославу Тарасу.

Усе це вимагало нового пошуку розв'язання цієї проблеми — розробити єдину систему класифікації і ко-

Ярослав Тарас з колегами в Празі під час наукової конференції «Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехословаччині». Прага, 2003 р.

Доповідачі наукової конференції, присвяченої 150-річчю з дня народження М. Зубрицького, с. Мшанець

дування об'єктів етнічної спадщини Українського Полісся. Зі спогадів Ростислава Омеляшка: «У критичний момент, коли наукова розробка з різних причин зайшла наче у глухий кут, він (Ярослав Тарас. — М.Б.) узяв на себе ношу відповідального виконавця теми і доклав усіх зусиль, щоб перший галузевий класифікатор, призначений для створення автоматизованої інформаційно-пошукової системи, який охоплює весь спектр матеріальної і духовної культури, отримав нарешті конкретні реальні контури. Ми просиджували у дискусіях і розмірковуваннях зранку до ночі цілими тижнями, забуваючи про час і втому, по частинах «виліплювали» класи і підкласи, зводили їх у широкомасштабну систему. І робота ця була цікавою й конструктивною, тому що Ярослав Миколайович виявився досвідченим фахівцем у галузі класифікації

Збір польових матеріалів Ярославом Тарасом на Покутті. Тлумацький р-н, 2014 р.

об'єктів національної культурної спадщини. Завдяки його архітектурній освіті класифікатор отримав також струнку побудовану графічну форму». За вагомий особистий внесок у дослідження української науки і культури Ярослав Миколайович Тарас один із перших був удостоєний Почесної грамоти Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій, яку йому вручив 2002 року Міністр України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи В.В. Дурдинець.

Створена Я. Тарасом графічна форма класифікатора не лише була реалізована в автоматизовану інформаційно-пошукову систему, вона сьогодні широко використовується під час польових і наукових досліджень вченими-етнологами, фольклористами, мистецтвознавцями.

Інший величезний пласт наукової діяльності Ярослава Тараса, який характеризує його як талановитого вченого і організатора, припадає на період провадження досліджень українців на теренах Республіки Молдова 2005—2007 років. Саме з ініціативи Ярослава Тараса були ініційовані, організовані та проведені кількарічні історико-етнологічні експедиції вченими Інституту народознавства НАН України у співпраці з Бельцівським університетом імені Алеку Руссо, завданнями яких стояло комплексне вивчення матеріальної та духовної культури українців Молдови.

Наш учений вважав цей проект своїм обов'язком, бо понад 21 рік проживав у Молдові і залишив там досить помітний слід. Він, як ніхто інший, сильно переймався щоденними проблемами перебування українців в умовах іноетнічного середовища Молдови. Мені, учаснику цих експедицій, доводилося відчувати, як він

горів бажанням відвідати якомога більше населених українських пунктів РМ, познайомити своїх колег із унікальними збереженими явищами і зразками традиційно-побутової і духовної культури українців Молдови, яка ще й донині залишається найбільш етновизначальним та ідентифікуючим чинником в умовах загрози втрати своєї ідентичності. Матеріали цієї експедиції лягли в основу написання низки наукових статей у «Народознавчих зошитах», підготовлена монографія «Народна архітектура українців Молдови».

Тепер добре знайий в Україні і за кордоном, Ярослав Тарас мав неабиякий успіх в Молдові у 70—80-х рр. ХХ століття. Він був одним із засновників архітектурної освіти в Молдові. Будучи заступником декана архітектурного факультету Кишинівського політехнічного інституту упродовж десяти років, він сприяв розпрацюванню нової навчальної структури. За його проектом та за особистою участю був заснований сквер-сад перед факультетом, яким вчений опікувався і збагачував його кожен рік. Цей сад є досі своєрідним символом архітектурної спеціальності, маркером праці Ярослава Тараса на факультеті містобудування і архітектури Кишинівського університету, його вагомим внеском у здобутки ландшафтної архітектури Молдови.

Під його керівництвом навчальні обміри-практики студентів перетворилися в науково-дослідні, внаслідок чого були зафіксовані та обміряні сотні об'єктів народної архітектури Молдови. Результатом його власних польових досліджень є видання двох монографій: «Памятники архитектуры Молдавии (XIV — начало XX века)» (у 1986 р. відзначена як найкраща книга року) та «Современная архитектура молдавского села» (1986). Ярослав Миколайович має великий приватний архів польових матеріалів та світлин архітектури Молдови.

Завдяки зусиллям ученого вперше в Інституті народознавства НАН України були організовані комплексні експедиції на Черкащину (2008—2010), Рогатинщину (2012), Покуття (2013—2014), в яких брали участь чотири наукові відділи установи і щонайменше 14—18 співробітників. Необхідно відзначити, що Ярослав Тарас вмів організовувати експедиції, знайти спонсорів, належно піклується про побут. Такі експедиції дають змогу глибше пізнати один одного, порозумітися, що позитивно позначається на вирішенні поставлених наукових завдань.

Вже сьогодні, незважаючи на свої сімдесят, Ярослав Тарас сповнений сил та енергії, носить з великим талмудом перспективних планів щодо рідного відділу етнології сучасності Інституту народознавства НАН України. Попри розмаїття індивідуальних монографій, виконаних за його каденції співробітниками відділу, він сьогодні планує з колегами багатотомне дослідження українців історико-етнографічного району Покуття.

У найближчому майбутньому він, як учений, планує завершити, а, власне, підсумувати те, що працював в галузі архітектури — великий словник-довідник «Народна архітектура України». Сьогодні він упорядковує графічний матеріал та ілюстрації до гасел (виконує їх власноручно), шукає нової методології наукової презентації для цього видання. Це буде не менш фундаментальна наукова праця, ніж «Українська сакральна дерев'яна архітектура: ілюстрований словник-довідник», за яку Я. Тарас був удостоєний звання Лауреата Державної премії у галузі архітектури. Цим словником-довідником широко послуговуються студенти та викладачі вузів України.

Нову розширену редакцію одержала його монографія «Сакральна дерев'яна архітектура українців Карпат», яка чекає упродовж трьох років коштів на видання.

Викладацька діяльність на посаді професора кафедри «Реставрація та реконструкція архітектурних комплексів» Інституту архітектури Національного університету «Львівська політехніка» зобов'язує Ярослава Тараса видати підручник для студентів і архітекторів «Архітектурна графіка», над чим і успішно працює вчений. Як архітектор зі студентської лави він сам вчився мистецтву архітектурної графіки, навчав її студентів, розробляв методіку її опанування, видав низку методичних посібників, у тому числі французькою мовою.

Майбутні студенти-архітектори сьогодні теж опановують більш перспективні ази архітектурної науки в розмаїтті готових комп'ютерних програм, в яких губиться їх творчий потенціал та індивідуальність. Ярослав Миколайович часто бідкається своїм колегам, що студенти відверто задкують у відсутності навиків архітектурної графіки, яка є основою і мовою архітектурної творчості.

Ярослав Тарас — різносторонній вчений, про що свідчить його останнє видання «Таємниці бабусиної скрині» (Апріорі, 2014, 272 с.), доповнене і проі-

Наукова дискусія Ярослава Тараса з професором Романом Кирчівим. Львів, 2014 р.

Ярослав Тарас з дружиною та співробітниками відділу етнології сучасності під час святкування свого 70-ліття. Львів, 2014 р.

люстроване, яке мало великий успіх на Форумі видавців у Львові у вересні 2014 року. Попередній наклад цієї праці був виданий і реалізований у Кишиневі 1992 р. стотисячним тиражем, який розійшовся за декілька місяців.

Його не заспокоює досягнуте. Весь час намагається надолужити те, що будімо втратив, як він вважає, — втрачений час при переїздах із Відня (у якому народився під час бомбардувань у роки Другої світової війни) — до України, з України — до Молдови, з Молдови — до Франції та Алжиру, з Алжиру — до Молдови, і з Молдови — до незалежної України.

Наш ювіляр має дар наукової інтуїції, завдяки чому він стверджував про те, що на теренах сьогоднішньої України було палеє будівництво, відоме зі шведських та англійських взірців. Таке своєрідне відкриття він зробив за відсутності взірців в Україні, за що його звинувачували окремі «вчені-ремесники» від «архі-

Ярослав Тарас з президентом В. Ющенком з нагоди вручення Державної премії в галузі архітектури. Київ, 2009 р.

тектурі» у «некомпетентності». Його наукова ерудиція не підвела. Невдовзі археолог В. Котигорошко у Малій Копані Закарпатської області відкрив палево житлову будівлю, стіни якої були зведені «з вертикально поставлених до канавок стовпів».

Поєднання двох спеціальностей — архітектури та етнології не тільки істотно відбилося на наукових здобутках вченого, але й на практичному втіленні цієї синтети у створенні етнографічно-ресторанного комплексу в м. Красне Буського району, який представлений автохтонними будівлями — хатами, коморами, кузнею та інтер'єром, облаштованим традиційними ужитковими предметами. Такий напрямок створення ресторанів він обґрунтовує необхідністю збереження виявлених під час експедицій пам'яток та пропагування національної архітектури в умовах сучасних глобалізованих реалій.

Добре знання методології і методів дослідження архітектури і містобудування дало змогу Я. Тарасу по-новому використати їх при дослідженні сакральної архітектури і традиційного народного будівництва. Шляхом визначення точної орієнтації сакральної споруди, дослідження вузлів в'язання дерева, розташування старих дерев довкола церкви, обстеження кожної плениці, їх маркування, вивчення архітектурних деталей він зумів встановити достовірність датування, походження й еволюцію дерев'яних

церков, окреслити чинники, які посутньо вплинули на формування та етнографічну самобутність церковного будівництва українців.

Учений відкрив ще один напрям дослідження в етнології. В цьому йому допомогло знання предмета ландшафтної архітектури, який він викладав упродовж двадцяти років. Під час польових досліджень поліської садиби він побачив те, що до нього не бачили етнологи-традиціоналісти — особливості благоустрою та озеленення присадибних ділянок. Це унікальне явище в українській традиційно-побутовій культурі, виявлене на Поліссі. Як стверджує Я. Тарас, воно було характерне для всієї України: «городчики», квітники біля садиб формувалися на основі народної дендрології, ландшафтної композиції з використанням квітів і чагарників, які зазвичай вживаються в народній медицині українців. Дослідник вважає, що ми маємо сади та «городчики», які створюються на поєднанні прекрасного з функціональним.

Ще однією заслугою вченого перед українською наукою є те, що він побачив етноекотичний аспект в матеріальній та духовній культурі. Курс лекцій «Екологія житла», який він читав в Оранському університеті (Алжир), допоміг йому побачити етноекотичний аспект в народній культурі. Зокрема, в архітектурі — при виборі місця для будівництва в плануванні хати, організації інтер'єру, в побуті і поведінці етнофорів у природному середовищі. Така новизна Ярослава Тараса в організації сучасних етнологічних досліджень часом бентежить деяких етнологів.

Значний внесок здійснив Я. Тарас у теорію архітектурної композиції. Йому вдалося на основі просторових одиниць, які можна виконати в дереві, показати потенціал українського сакрального будівництва в об'ємно-планувальному вирішенні. На прикладі церкви Святого Духа у Львові він графічно показав, як може ця церква бути увінчана 7-9-11-13-15-25-ма банями. Вчений теоретично визначив кількість тризрубних, триверхих, хрещатих церков та вказав, що українське сакральне будівництво має потужний потенціал для подальшого розвитку.

На особливу увагу заслугоує запропоноване дослідником Я. Тарасом архітектурно-етнографічне районування України та школи народного храмового будівництва (див. «Українська сакральна дерев'яна архітектура»). Як сказав професор А. Мардер у своїй

рецензії на згадану монографію, «треба бути божевільним, щоб викреслити сотні церков, виставити їх на карти, і по них окреслити певні архітектурно-етнографічні райони та школи, та дати їм характеристику. Думаю, що його монографію «Українська сакральна дерев'яна архітектура» ніхто не візьметься перевершити».

Переваги всіх наукових праць Я. Тараса в тому, що вони мають візуальний ряд, який притягує, допомагає зрозуміти і популяризувати здобутки українців у сакральній архітектурі.

Інноваційний підхід, графічне представлення у його роботах найкраще презентує на сьогоднішній день будівництво українців у світовій архітектурній спадщині.

У своїх наукових студіях учений послуговується не лише архівним матеріалом, а й власними польовими дослідженнями. На основі експедиційних матеріалів він виявив явище поховання решток дерева спаленої церкви. Вперше зафіксував у 2013 р. архаїчне явище на Покутті — дзвіницю на пристінних стовпах.

Не можна не відзначити, що його дослідження ґрунтуються на зарубіжних джерелах, які він детально опрацював і широко ілюструє у порівнянні з українськими.

Усвідомлюючи свою відповідальність перед Україною у цей непростий для неї час, Ярослав Тарас бачить своїм синівським обов'язком донести до європейського та світового товариства унікальність українського сакрального дерев'яного будівництва як невід'ємної складової всесвітньої етнокультурної спадщини. Саме тому він розпочав роботу над реалізацією нового наукового проекту про сакральні дерев'яні церкви України англійською, німецькою, французькою та польською мовами.

Багаторічна праця вченого Ярослава Тараса належно пошанована Почесними грамотами Міністерства з надзвичайних ситуацій, Національної Академії наук України, обласними преміями, присудженням Почесного звання доктора Державного науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури, Відзнакою Національної Академії наук України, присудженням Лауреата Державної премії у галузі архітектури.

Гортаю похапцем чималий зшиток життєвих подій і ситуацій, наукових здобутків, посад, титулів і нагород, а часом і доволі відчутні удари життя, як кажуть у народі — долі, як особистої плати за пройдене і зоране не лише як поважного академічного

Ярослав Тарас з мамою Юлією в її городчику, яка завжди чекає сина. Стрий, 2004 р.

вченого — архітектора і етнолога Ярослава Тараса, але як особистості, як людини, як чоловіка, батька і дідуся, що гуртує довкола себе свою родину, своїх колег і знайомих, та водночас залишається відкритим, зрозумілим, із розстігнутою маминою вишиванкою на грудях, не зазнається, не гордує, а як люблячий син щотижня спішить до тієї найдорожчої у світі, що народила його саме таким.

1. Омеляшко Р. З любов'ю до народу і до професії / Ростислав Омеляшко // Тарас Ярослав. Бібліографічний покажчик. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2004. — С. 14—15.

Mykola Balahutrak

ON TWO SHOULDERS OF YAROSLAV TARAS' SCIENTIFIC ACTIVITIES

The light has been thrown upon multilateral scientific activities of Prof. Yaroslav Taras, scholar and architect known in the world as well as in Ukraine, History Doctor, whose research works have been determined by contemporary processes of globalizing and transforming.

Keywords: Yaroslav Taras, architecture, ethnology, Chornobyl, Ukrainians of Moldova, Ukrainian church, people's construction.

Микола Балагутрак

ДВА ПЛЕЧА НАУЧНОЇ ДЕЯТЕЛЬНОСТІ ЯРОСЛАВА ТАРАСА

В статті освітлена многостороння научна діяльність известного на Україні и в мире ученого-архитектора и этнолога, доктора исторических наук, профессора Ярослава Тараса на фоне современных глобализационных процессов и трансформаций.

Ключевые слова: Ярослав Тарас, архитектура, этнология, Чернобыль, украинцы Молдовы, украинская церковь, народное строительство.